

**ЯДЕРНА ЗБРОЯ ТА МИРНИЙ АТОМ:
ДНЯЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ БЕЗ'ЯДЕРНОГО СВІТУ**

У статті досліджуються політичні проблеми міжнародної безпеки, пов'язані з нерозповсюдженням ядерної зброї. Автор висвітлює вітчизняну та західну історіографію з даної проблематики, критично аналізує основні положення Договору з нерозповсюдження ядерної зброї, вказує на численні його порушення та скептично оцінює перспективи реалізації програми без'ядерного світу.

Ключові слова: ядерна зброя, міжнародна безпека, нерозповсюдження, США.

В статье исследуются политические проблемы международной безопасности, связанные с нераспространением ядерного оружия. Автор освещает отечественную и западную историографию по данной проблематике, критически анализирует основные положения Договора нераспространения ядерного оружия, указывает на многочисленные его нарушения и скептически оценивает перспективы реализации безъядерного мира.

Ключевые слова: ядерное оружие, международная безопасность, нераспространение, США.

The article examines the political problems of international security associated with non-proliferation of nuclear weapons. The author covers domestic and western historiography on this issue, critically analyzes the main provisions of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, points to its numerous violations, and assesses the prospects for a nuclear-free world in a rather sceptical manner.

Keywords: nuclear weapons, international security, non-proliferation, USA.

Піонером й фундатором наукових розвідок з даної проблеми в Україні є колишній науковець НІСД В. Чумак, сформульовані у монографії якого положення (вийшла друком 1999 р.) здебільшого витримали випробування часом [1]. Дотичною до питань нерозповсюдження ядерної зброї (ЯЗ) є проблематика з питань примушення до ядерного роззброєння України, дослідження якої значно актуалізувалися після незаконної анексії Російською Федерацією Криму та вторгнення на схід нашої країни російсько-терористичних військ у 2014р. Авторство найбільш цікавих наукових праць, у першу чергу присвячених сумній для України долі «запевнень» у збереженні її територіальної цілісності та суверенітету, порушених однією з

п'яти держав-підписантів Будапештського меморандуму (1994 р.) – Російською Федерацією – належить В. Горбуліну [2-3], а також С. Галаці і Г. Перепелиці [4], В. Василенку [5, с.213-254], О. Задорожному [6], І. Лоссовському [7], Олені та Олексію Святунам [8] та ін. Неодноразово звертався до проблем нерозповсюдження ЯЗ і автор цих рядків [9-12]. Новим словом в українських дослідженнях проблематики ЯЗ стали матеріали підготовленої в Інституті всесвітньої історії збірки наукових праць «Проблеми ядерної безпеки сучасного світу», зокрема статті А. Кудряченка [13], В. Розумюка [14] та ін.

Проблемам нерозповсюдження ЯЗ у сучасному світі присвячені доповіді міжнародних експертів [15,16], численні праці західних дослідників, серед яких найбільш цікавими й модерними є монографія Р. Барнса та П. Коула – третього [17], А. Футтера [18], праці Освітнього центру з політики нерозповсюдження (ОЦПН), який тісно співробітничав з Інститутом стратегічних досліджень (США) [19-21]. Плідно розроблялися останнім часом проблеми нерозповсюдження у рамках Ініціативи з контролю над озброєннями та нерозповсюдження Інституту Брукінгса (директор – колишній Посол США в Україні С. Пайфер), зокрема ним [22], Р. Ейнгорном [23-24] та ін., а також у «Фонді Карнегі за міжнародний мир».

Особливості позиції США щодо ядерної зброї, поза якої важко зрозуміти й логіку політики нерозповсюдження, ґрунтовно описані у працях Н. Річі [25] та Дж. Перла [26]. Становлення відповідно до низки міжнародних договорів світових, хоча й не універсальних режимів нерозповсюдження ядерної зброї добре відоме, зокрема з праць авторитетних американських дослідників Альберта і Роберти Волстеттер [27], Дж. Квестора [28], Б. Рассета [29], Т. Шеллінга [30] та ін. Належну увагу цим проблемам присвятила дослідниця феномену ядерного табу Н. Танненвалд [31].

США багато років поспіль виступали лідером у висуванні пропозицій щодо шляхів здійснення міжнародного контролю за ЯЗ і попередженням її розповсюдження [32], та залишаються ними і сьогодні. Досить повний, але з

істотними прогалинами Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) залишається ключовим компонентом глобального режиму нерозповсюдження, а також встановлює всеосяжні, юридично обов'язкові рамкові умови на основі трьох принципів: (1) держави, які не мали ядерної зброї до 1967 року – за рік до того, як договір був відкритий для підписання – погоджуються не набувати їх; (2) п'ять держав, які випробували ядерну зброю за рік до 1967 – держави - власниці ядерної зброї (ЯД) – погодилися не надавати допомогу іншим державам у набутті ЯЗ та рухатися до роззброєння; та (3) державам, що не володіють ядерною зброєю (без'ядерним – БЯД), гарантований доступ до цивільних ядерних технологій і розвитку ядерної енергетики [33]. ДНЯЗ був задуманий як засіб нерозповсюдження ЯЗ його учасниками, а не ядерного роззброєння або гарантування мирного використання атому. Зобов'язання за договором для кожного з трьох елементів (принципів) різні, і це зроблено свідомо. Можливо, відносний успіх нерозповсюдження згідно з ДНЯЗ підвищив очікування щодо результатів його реалізації, але стратегія трьох принципів Договору не надає приводу вважати, що він забезпечить значний прогрес у питаннях роззброєння та використання атому у мирних цілях. Три напрямки не настільки взаємопов'язані, як прийнято вважати, а прагнення наполягати на рівномірному й збалансованому розвитку кожного з них можуть лише послабити підтримку договору в цілому [34].

У Щорічнику Стокгольмського міжнародного інституту досліджень миру (2015 р.), припускається, що всі п'ять визнаних ядерних держав (членів «ядерного клубу» та Ради Безпеки ООН) розгортають нові види ядерної зброї або системи її доставки чи планують зробити це. У доповіді стверджується, що ці держави «схоже, мають намір зберігати свої ядерні арсенали на невизначений термін» [35, с. 425]. Такий розвиток подій порушує умови ДНЯЗ, в якому говориться, що визнані ядерні держави працюватимуть в напрямку ядерного роззброєння, а БЯД мають гарантувати, що матеріали і

технології ядерних цивільних об'єктів не використовуватимуться для виготовлення ядерних озброєнь.

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) є виконавчим органом з ДНЯЗ, здійснює контроль за дотриманням договору і надає допомогу БЯД у розробці цивільних технологій [36]. Хоча масштаби і мандат ДНЯЗ і МАГАТЕ досить широкі, існує критичний пробіл у покритті ними держав: 189 держав є учасниками договору, але три з дев'яти ядерних держав світу – Індія, Ізраїль і Пакистан – ніколи не приєднувалися до ДНЯЗ, а четверта – Північна Корея – вийшла з Договору в 2003 р. Таким чином, навіть якщо виконання існуючих режимів не є гострою проблемою, майже половина світових ядерних держав не підпадають під їхню дію. Існують серйозні підстави вважати, що Китай вирішальним чином сприяв набуттю Пакистаном ядерних озброєнь і ракет - носіїв ЯЗ [37].

ДНЯЗ за своїм змістом не розглядає проблему поширення ЯЗ недержавними суб'єктами. Після терактів 11 вересня 2001 р. Рада Безпеки ООН (РБ ООН) прийняла резолюцію №1540, юридично зобов'язуючий документ, який вимагає від усіх країн-членів ООН прийняти заходи щодо попередження набуття недержавними суб'єктами зброї масового знищення та забезпечити їхнє виконання. Проте багато держав – членів ООН стверджують, що РБ ООН не має повноважень схвалювати обов'язкову резолюцію в цій сфері. Почасти в результаті цього деякі держави пручалися співпраці з Комітетом 1540, який був створений для нагляду за виконанням цієї резолюції. Втім РБ ООН знову заявила про відданість резолюції 1540 в квітні 2011 р., схваливши резолюцією №1977 продовження мандата Комітету 1540 на десять років [38]. Окрім опору виконанню резолюції ООН 1540, існує значна опозиція Конвенції проти ядерного тероризму, яка надає визначення цьому явищу і вимагає міжнародного співробітництва в цілях попередження і припинення актів ядерного тероризму, до якої приєдналося тільки близько 80-ти держав-членів ООН.

Два важливі елементи режимів нерозповсюдження ЯЗ так і не набрали сили через опір з боку Сполучених Штатів та інших держав, що володіють нею. Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ) 1996 р. було підписано 183 країнами, але він не може вступити в силу допоки всі сорок чотири держави зі значним військовим або цивільним ядерним потенціалом ратифікують його. Китай, Індія, Ізраїль, Пакистан і Сполучені Штати не зробили цього [35, с. 589-580]. Зусилля щодо укладення Договору про заборону виробництва матеріалів, що розщеплюються (ДЗВРМ), тобто збройового ядерного матеріалу також зайшли в глухий кут. Фахівці та громадськість піддавали жорсткій критиці США за блокування прогресу з обох питань. Адміністрації Б. Обами не вдалося зсунути цей процес з мертвої точки (Сенат відмовився ратифікувати ДВЗЯВ ще в 1999 році) і відновити переговори про ДЗВРМ із належними заходами перевірки.

Вже підсумковий документ Огляду стану реалізації ДНЯЗ у 2010 р. констатував надзвичайно «скромні успіхи» у цій сфері [39]. Значних позитивних зрушень з тих пір не спостерігалось. На порядку денному залишається невирішеним питання запровадження державами-учасницями Договору конкретних планів дій щодо нерозповсюдження ЯЗ і роззброєння, а також ліквідації ядерної зброї на Близькому Сході шляхом створення в регіоні зони вільної від ЯЗ. 30 квітня 2013 р. Єгипет вийшов з підготовчої наради в Женеві з підготовки Конференції 2015 р. з огляду дій держав-учасниць ДНЯЗ. Єгипет пояснив, що його позиція випливає з розчарування відсутністю прогресу в напрямку створення зони вільної від ядерної зброї на Близькому Сході. Створення такої зони не було включено до порядку денного чергового раунду глобальних переговорів з ядерної проблеми. Необхідність в одностайній згоді призвели до деяких нових ініціатив США, таких як більш жорсткі вимоги з перевірки, які не отримали підтримки з боку інших держав.

Стан дотримання державними суб'єктами запобігання поширенню ЯЗ залишається незадовільним, зберігаються значні ризики її розповсюдження.

Незважаючи на широкий обсяг правової бази ДНЯЗ, вже з початку 1990-х років спостерігається неефективність існуючих інструментів нерозповсюдження для стримування держав, що потенційно можуть її набути [40]. Теоретично Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) має ставити питання про країни – порушники вимог ДНЯЗ у Раді Безпеки ООН, яка, в свою чергу, може ввести санкції або інші міри покарання. На практиці, однак, кон'юнктурні політичні розрахунки часто-густо є причиною тупикової ситуації в РБ ООН. Це призводить до продовження ядерного шахрайства, а досить слабкі резолюції ООН щодо санкцій фактично дозволяють державам-порушникам діяти безкарно. МАГАТЕ у багатьох випадках вимушена обмежуватися висловленням «занепокоєння» щодо невпевненості у тому, що ядерна програма деяких країн передбачає використання виключно в мирних цілях. Ще однією проблемою є відсутність в МАГАТЕ адекватних механізмів контролю та забезпечення дотримання режимів нерозповсюдження ЯЗ. Бюджет, спроможності розвідки та технологічні ресурси цієї організації надто далекі від необхідного для ефективного виявлення, запобігання або покарання за порушення ДНЯЗ. У 2016 році загальний бюджет Агенції склав близько 362 млн євро [41]. Тож не дивно, що ядерні матеріали потрапляли на «чорний ринок» навіть з установок під контролем МАГАТЕ, а саме – з декількох в Пакистані. Позитивним кроком мало стати прийняття Агенцією Додаткових протоколів, які зміцнюють мандат інспекцій Агентства і діють у 115 країнах, в тому числі у всіх п'яти визнаних державах, що володіють ядерною зброєю (членах «ядерного клубу» та РБ ООН), а також в Індії. Проте більше половини держав-членів ДНЯЗ зволікали з схваленням нового, більш жорсткого режиму інспекцій. Марними залишилися зусилля США, спрямовані на надання Додатковим протоколам обов'язкового характеру для всіх країн-учасниць Договору [34, с. 154-164].

Досі найбільшим успіхом режимів нерозповсюдження ЯЗ на Заході вважають знищення ракет з ядерними боеголовками, успадкованими від

СРСР Україною, Білоруссю та Казахстаном [9-12]. Окремо постала проблема розщеплюваних матеріалів, які знаходилися у володінні України, Казахстану, Таджикистану, Узбекистану та Білорусі з початку 90-х рр. ХХ ст. Це було важливо, на думку експертів, враховуючи, що приблизно 135 ядерних реакторів у світі використовували високозбагачений уран у якості палива, тобто у державах – колишніх республіках СРСР зберігалось достатньо урану для створення близько 400 одиниць ядерної зброї. Такі матеріали знаходилися й в деяких державах – колишніх членах Варшавського договору. Якщо терористичні злочинні групи були б в змозі купити або вкрати навіть малу частину цього матеріалу, вони могли б використовувати його для створення ядерної зброї або брудної бомби. У 1994 році Сполучені Штати та Росія уклали угоду щодо великих запасів радянського високозбагаченого урану (ВЗУ). За двадцять років Росія конвертувала п'ятсот тонн високозбагаченого урану (збройового урану для 20000 боєголовок) у низькозбагачений уран (НУ), який придбали Сполучені Штати. Угода з закупівлі конвертованого високозбагаченого урану, відома як «Програма мегатонни – у мегавати», завершилася останнім відвантаженням НУ, що прибув до США наприкінці 2013 р. [42].

Сполучені Штати разом з Росією у 1991 – 2011 рр. «убезпечили» близько 92 відсотків об'єктів, де розміщалися матеріали, придатні для виготовлення ЯЗ [43].

Нерозповсюдження ядерної зброї в якості ключової проблеми останнім часом все менш помітно у міжнародному порядку денному. Адміністрація Д. Трампа піддала нищівній критиці як такий, що не відповідає інтересам США, договір з Російською Федерацією про СНО, ініційований президентом Б. Обамою, який набув чинності в лютому 2011 р. Він заступив Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО), термін дії якого закінчився в грудні 2009 р. За президента Б. Обама ядерні проблеми намагалися розмістити у фокусі міжнародного порядку денного Вашингтону. Було проведено чотири Саміти з ядерної безпеки в 2010-2016 рр. Серйозні

політичні зусилля спрямовувалися на зміцнення ДНЯЗ і формування консенсусу в Раді безпеки ООН з цих питань. Відбулися позитивні зрушення у досягненні домовленостей з Іраном. 24 листопада 2013 р. члени групи ЄЗ/ЄС +3 держави уклали першу значущу угоду з Іраном з приводу його ядерної програми, розраховану на наступних десять років. В обмін на обмежений і зворотний характер послаблення санкцій Іран погодився зупинити свою ядерну програму протягом шести місяців. Хоча угода не передбачає довгострокового рішення з приводу іранських ядерних прагнень, він закладав основу для подальших переговорів. Станом на 2014 р. МАГАТЕ підтвердила, що Іран виконав свої початкові зобов'язання в рамках спільного плану дій [35, с. 485-498]. Втім адміністрація Б. Обама зазнала невдачі у просуванні ратифікації Сенатом Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ) і зменшенні ролі ЯЗ в оборонній доктрині США. Адміністрація Д. Трампа поставила за мету повністю переглянути ядерну спадщину попередника та планує кардинальну модернізацію ядерного арсеналу США. З урахуванням цих новацій скептицизм щодо майбутнього нерозповсюдження ЯЗ виглядає цілком обґрунтованим. Загострення відносин США з Іраном робить примарними розрахунки, що вдасться попередити його перетворення на ядерну державу. Отже, основні проблеми та загрози залишаються, а саме – щодо Росії, Ірану і Північної Кореї.

Фахівці відзначають, що Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), який гарантує право держав розвивати цивільні ядерні технології, відкриває шлях до ЯЗ через використання відповідного паливного циклу. Багато з процесів, які використовуються у цивільній ядерній енергетиці, можна переналаштувати у військових цілях. Як вже зазначалося, Міжнародне агентство з атомної енергії не здатне адекватно контролювати кожен ядерний об'єкт. Іран використовував свою цивільну ядерну програму в якості прикриття для вироблення зброї. Проблеми моніторингу і перевірки гарантій ДНЯЗ тільки поглиблюватимуться, тому що все більше країн звертаються до розвитку ядерної енергетики. Зокрема, низка країн Близького Сходу, в яких

відсутні цивільні ядерні програми, бажають диверсифікувати свою енергетику за рахунок розвитку ядерної енергетики. Такий розвиток подій може вплинути на регіональну динаміку безпеки та підвищити в перспективі загрозу розповсюдження ЯЗ на Близькому Сході.

Нерозповсюдження ЯЗ напряму пов'язане з проблемою ядерного роззброєння. П'ять держав – старих членів «ядерного клубу», відповідно до ДНЯЗ, зобов'язалися прагнути підписання Договору про загальне і повне ядерне роззброєння. ДНЯЗ не визначає кінцевий термін для досягнення цієї мети. Експертне співтовариство в цілому схиляється до думки, що це є надзвичайно віддаленою перспективою, і тому скептично оцінює навіть наявність руху в напрямку до нього. Ще на Конференції з огляду дії ДНЯЗ 1995 року, в обмін на згоду неядерних держав на продовження договору на необмежений термін, Сполучені Штати та інші ядерні держави підтвердили свою прихильність ядерному роззброєнню. Але, незважаючи на значні скорочення американських і російських оперативно розгорнутих ядерних боєголовок, обидві країни все ще зберігають величезні запаси ЯЗ, на які припадає понад 90 відсотків її в світі. Багато разів звучали заклики до більш глибокого скорочення арсеналів ЯЗ, тому що його затягування підриває легітимність ДНЯЗ. Нездатність досягти прогресу в області роззброєння було, наприклад, одним з пояснень небажання багатьох держав – членів ООН підтримати санкції проти Ірану за порушення ДНЯЗ.

Специфічну, надзвичайно неоднозначну роль РФ у сучасній політиці нерозповсюдження дослідили фахівці з Інституту Брукінгса (м. Вашингтон). Визнаючи, що без Росії успішне здійснення такої міжнародної політики неможливе, оскільки вона є одним з стовпів ДНЯЗ та грає помітну роль у керівництві МЕГАТЕ, а також є «потенційним джерелом чутливого обладнання, матеріалів, технологій і традиційним другом країн, які викликають занепокоєння з точки зору розповсюдження» ЯЗ [23], американський дослідник Р. Ейнгорн вважає необхідним зазначити наступне:

- Небагато проблем нерозповсюдження можуть бути вирішені без активної підтримки Росії або, щонайменше, її сприяння, але Москва часто зручно позиціонується, щоб звести нанівець усі зусилля у цьому напрямку.

- Москва часто нехтує нерозповсюдженням ядерної зброї у порівнянні з іншими російськими цілями: продемонструвати свою підтримку дружніх держав (насамперед, режиму Асада в Сирії. - Авт.), просунути свої комерційні інтереси, ствердити свій статус великої потуги (у тому числі анексією АР Крим та збройною інтервенцією на сході України. - Авт.), завадити США досягнути своїх цілей або протидіяти економічним санкціям з американської ініціативи.

- Сполучені Штати і СРСР часто мали спільне бачення проблем нерозповсюдження, починаючи з часів переговорів по ДНЯЗ, який для Радянського Союзу був засобом запобігти набуттю Німеччиною ЯЗ. Але у пострадянські часи, після закінчення «холодної війни» співпраці був властивий непослідовний, непевний характер, її стан різко подалі погіршився після анексії Росією Криму в 2014 р.

- Роздратована становищем отримувача допомоги у питаннях ядерної безпеки та підозрами щодо американських спостерігачів на чутливих російських підприємствах, Москва припинила практично цілком двостороннє співробітництво в галузі ядерної безпеки в 2013-2014 роках, а внаслідок анексії Криму Конгрес США заборонив фінансування таких програм в Росії, що призвело до фактичного закриття навіть невеличких сфер співробітництва, що збереглися.

- Російська влада стверджує, що РФ може ефективно захистити свої ядерні матеріали і засоби без допомоги США. Однак американські фахівці стверджують, що є багато незакінчених справ з ядерної безпеки в Росії, та висловлюють серйозні сумніви щодо бажання або здатності Москви самостійно завершити цю роботу, особливо з огляду на тиск на бюджет Російської Федерації санкцій і низьких цін на нафту.

- Москва створює проблеми для Режиму контролю ракетних технологій (РКРТ), захищаючи російські комерційні інтереси наполягає на тому, що Режим має грати вузьку технічну роль. РФ не підтримує зусилля по використанню РКРТ для обмеження можливостей появи ракет в нестабільних регіонах.

- Росія є провідним критиком сучасної концепції МАГАТЕ про контроль на рівні держав, покликаний зробити перевірки ефективнішими, спираючись на додаткові джерела інформації, в тому числі дані розвідок держав-членів, а не тільки на отриману традиційними методами контролю стану безпеки. Росіяни стверджують, що надмірна довіра до розвідувальної інформації дозволила Сполученим Штатам та їхнім союзникам домінувати в МАГАТЕ і маніпулювати Агенцією у власних політичних цілях.

- Росія співпрацювала зі Сполученими Штатами, іншими провідними ядерними державами у галузі недопущення порушень ДНЯЗ, ліквідації північнокорейської ЯЗ та попередження набуття нею Іраном, але вона припинила взаємодію з цих питань після уведення міжнародних санкцій проти неї за незаконну анексію АР Крим. На Конференції 2015 р. по ДНЯЗ РФ порушила традиційний консенсус «старих» ядерних держав, виступивши на боці делегацій арабських країн щодо спірного питання створення близькосхідної без'ядерної зони, при цьому намагалася покласти відповідальність за блокування консенсусу на Вашингтон. На засіданнях п'яти держав-членів ДНЯЗ, що володіють ядерною зброєю, де мали розроблятися практичні поступові кроки, за допомогою яких п'ять держав могли б ствердити незмінну прихильність виконанню своїх зобов'язань по ДНЯЗ в області роззброєння, Росія грала роль пасивного незацікавленого у досягненні результату учасника.

Підсумовуючи, слід зазначити, що Глобальний режим ядерного нерозповсюдження з моменту вступу в силу Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) у 1970 році був досить стійким. Незважаючи на прогнози про «каскад розповсюдження» в даний час існує

тільки дев'ять держав з ядерною зброєю, і це число залишається незмінним протягом останніх 25 років. Режим ДНЯЗ є майже універсальним – 190 держав-учасниць та тільки п'ять залишаються поза ним (Індія, Ізраїль, Північна Корея, Пакистан, Південний Судан). Деякі країни добровільно, з власної ініціативи відмовилися від програм створення ЯЗ (Аргентина, Бразилія, Єгипет); кілька інших були змушені зробити це внаслідок дипломатичного або військового тиску (Ірак, Лівія, Південна Корея, Сирія); три колишні радянські республіки успадкували ядерну зброю, але були її позбавлені (Білорусь, Казахстан, Україна); і лише одна країна створила невеликий власний арсенал ЯЗ, перш ніж в односторонньому порядку його ліквідувати (Південна Африка). З блокуванням на 10-15 рр. шляху Ірану до ядерної зброї згідно з Спільним комплексним планом дій (JCPOA), у разі його виконання (а жодних гарантій цього через перебіг подій на Близькому Сході немає), прийнято вважати, що жодна без'ядерна країна сьогодні не прагне її набути. І, незважаючи на випадки контрабанди ядерних матеріалів і збереження зацікавленості терористичних груп у надбанні ЯЗ, навряд чи в них є достатньо розщеплюваних ядерних матеріалів для створення бомби [24].

Втім глибокий песимізм щодо майбутнього політики нерозповсюдження ЯЗ властивий реалістам-геополітикам з Центру міжнародних та перспективних досліджень (м. Вашингтон, США), авторам доповіді «Світ поширеного розповсюдження» (2016 р.) [44]. Щоправда, автори доповіді виявляють обережність, коли пишуть у преамбулі, що це «не передбачення, а, скоріше, розумовий експеримент, чия мета розглянути, як такий світ може виникнути до 2030 р., яким він буде та у який спосіб він може вплинути на світовий порядок в цілому та сучасні концепції стримування [12] та розширеного стримування» [44] (готовності стримувати напад на союзників, друзів і партнерів так само як на самого себе). При цьому, підкреслюють американські дослідники, «виникнення такого світу не вимагатиме суттєвих глобальних змін», тобто знаходиться, на їхню думку, у

річищі міжнародних тенденцій, що вже чітко проявилися. У доповіді виокремлено наступні фактори становлення світу «поширеного розповсюдження ЯЗ»:

- домінування у військовій сфері конвенційних озброєнь США, що послужить мотивацією вступу до «ядерного клубу» нових держав з метою створити потенціал ядерного стримування Сполучених Штатів;
- ерозія розширеного стримування США, що призведе до втрати довіри до американської «ядерної парасолі» та зростання регіональних загроз з боку таких країн як Північна Корея та Іран;
- загрози з боку ядерних країн – противників, які представляють загрозу самому їхньому існуванню (як РФ для України. - Авт.);
- зростання доступу до ядерних технологій та знань;
- випадковий ядерний вибух або несанкціонований запуск носія ЯЗ.

Згідно з доповіддю, композиція «розширеного ядерного світу» виглядатиме наступним чином:

1. Провідні ядерні держави: Китай, Росія, США;
2. Середні ядерні держави: Велика Британія, Ізраїль, Індія, Іран, Пакистан, Південна Корея, Північна Корея, Франція;
3. Слабкі ядерні держави: Польща, Саудівська Аравія, Туреччина.

До цього переліку автори з ЦМСД додають «недержавних акторів, які можуть вносити безлад у міжнародну систему, але нездатні визначати її побудову» [44]. З методологією авторів гіпотези «розширеного ядерного світу» важко погодитися. По-перше, наочна з часів війни у Затоці 1991 р. перевага США у конвенційних озброєннях за більше, ніж чверть століття, що минуло, не призвела до розширення «ядерного клубу» – й можна тільки «передчувати», що це неодмінно у близькій перспективі призведе саме до таких наслідків. Влітку 2016 р., наприклад, дослідник з Інституту Катона Д. Бандоу свідчив на сторінках «Форін Аферз»: «Існують чіткі сигнали, що ані Південна Корея, ані Японія не мають серйозних намірів набути ЯЗ», хоча

він цілком схвально ставиться до такого розвитку подій, мовляв, це полегшить американський тягар союзницьких зобов'язань з підтримання стабільності у Південно-Східній Азії [45]. По-друге, загроза ерозії розширеного стримування за президента Д. Трампа дійсно загострилася, але навряд чи йому вдасться «поховати» НАТО, про смертельну хворобу якої щораз повідомляють реалісти, або, наприклад, американо-японський військовий союз. До того ж не варто переоцінювати дієвість американського розширеного стримування у минулому – це добре знають у Грузії та Україні. По-третє, доступність ядерних технологій виникла не сьогодні і не вчора, а масового поширення ЯЗ не відбулося. По-четверте, абсолютно випадково аналітиками з ЦМПД сформовані групи ядерних держав, наприклад, якщо партнери сприятимуть отриманню Туреччиною або Саудівською Аравією ЯЗ, то невже в них є шанси потрапити тільки до категорії слабких членів «ядерного клубу»? Постає й питання, чому у списку немає України – адже загроза її існуванню є серйозною та, на жаль, довготривалою. Якщо дійсно відбудеться «поширене ядерне розповсюдження», навряд чи наша країна опиниться поза ним. Але це вимагатиме тектонічних зсувів у міжнародній системі, а не простого лінійного продовження сучасних тенденцій.

Використані джерела та література

1. Чумак В. Ядерна стратегія США: від перевершення до нерозповсюдження. – К.: НІСД, 1999. – 304 с.
2. Горбулін В. Без права на покаєння. – Харьков: Фолио, 2009. – 379 с.
3. Горбулін В. Військово-ядерний тупик: український варіант // Дзеркало тижня, 2015, 13.03 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/viyskovo-yaderniy-tupik-ukrayinskiy-variant-.html>
4. Галака С., Перепелиця Г. Шлях України до набуття без'ядерного статусу та його наслідки для режиму ядерного нерозповсюдження. – К.: Фоліант, 2015. – 80 с.
5. Українська Революція Гідності, агресія РФ і міжнародне право / Ред. О. Задорожній. – К.: КІС, 2014. – 1013 с.
6. Задорожній О. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права. – К.: К.І.С., 2015. – 712 с.

7. Лоссовський І. Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами. – К.: УАЗП, 2015. – 168 с.
8. Святун О., Святун О. Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї // Віче. – №20, жовтень 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4405/>
9. Потехін О. Ядерне роззброєння України у контексті її відносин з США та РФ // Агора. – Вип.16. – 2016. – С. 16-22.
10. Потехін О. Політика США у сфері нерозповсюдження ядерної зброї та Україна // Американська історія та політика. – 2016. – №1. – С. 100-107.
11. Потехін О. Незастосування ядерної зброї у військово-політичній стратегії США та Україна // Проблеми всесвітньої історії. – 2016. – №2. – С. 132-152.
12. Потехін О. НАТО і Європейська стабільність. Ядерне стримування // Зовнішні справи. – 2017. – №3. – С. 10-15.
13. Кудряченко А., Чекаленко Л. Головні складові ядерної безпеки Франції // Проблеми ядерної безпеки сучасного світу і Україна / під ред. А. Кудряченка. – К.: Інститут всесвітньої історії, 2016. – С. 4-14.
14. Розумюк В. Основні напрями теоретичної рефлексії проблем ядерної безпеки // Проблеми ядерної безпеки сучасного світу і Україна / під ред. А. Кудряченка. – К.: Інститут всесвітньої історії, 2016. – С.67-73
15. Carlson J. Nuclear Weapons: The State of Play / J. Carlson, P. Hooton, J. Page / Ed. by R.Thakur, G.Evans. – Canberra: Paragon, 2013. – 269 p.
16. Evans G. Eliminating Nuclear Threats. A Practical Agenda for Global Policymakers. Report of the International Commission on Nuclear Non-proliferation and Disarmament / G. Evans, Y. Kawaguchi. – Canberra: Paragon, 2009. – 294 p.
17. Burns R. The Challenges of Nuclear Non-Proliferation. – Lanham MD: Rowman & Littlefield, 2015. – 238 p.
18. Futter A. The Politics of Nuclear Weapons. – London: Sage Publications, 2015. – 280 p.
19. Sokolsky H. Nuclear Weapons Security Crises: What Does History Teach? / Ed. H. Sokolski and B. Tertrais. – Carlisle, PA: Strategic Studies Institute and US Army War College Press, 2013. – 284 p.
20. Sokolski H. Underestimated: Our not so Peaceful Nuclear Future. – Arlington, VA: Nonproliferation Policy Education Center, 2015. – 137 p.
21. Moving Beyond Pretense: Nuclear Power and Nonproliferation. / Ed. by Henry Sokolski. – Carlisle, PA: Strategic Studies Institute and US Army War College Press, June 2014. – P. 45–89.
22. Pifer S. Nuclear Arms Control Choices for the Next Administration. – Brookings Arms Control and Non-Proliferation Series Paper 13. – Washington, D.C.: Brookings, 2016, October. – 56 p.

23. Einhorn R. Prospects for U.S. – Russian nonproliferation cooperation: Russia – An Increasingly Unreliable Nonproliferation Partner. – Brookings Inst., February 2016. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.brookings.edu/research/prospects-for-u-s-russian-nonproliferation-cooperation/>
24. Einhorn R. Non-Proliferation Challenges Facing the Trump Administration. – Washington D.C.: Brookings Ins., March 2017. – 78 p. – [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2017/03/acnpi_201703_nonproliferation_challenges_v2.pdf
25. Ritchie N. US Nuclear Weapons Policy after the Cold War: Russians, ‘Rogues’ and Domestic Division. – N.Y.: Routledge, 2009. – 226 p.
26. Perl J. Forecasting Zero: U.S. Nuclear History and the Low Probability of Disarmament. – Carlisle, PA: Strategic Studies Institute and US Army War College Press, November 2011. – 57 p. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ien.35556041819236;view=1up;seq=1>
27. Wohlstetter A. Nuclear Heuristics: Selected Writings of Albert and Robert Wohlstetter / ed. R. Zarate, H. Sokolsky. – Carlisle, PA: Strategic Studies Institute and US Army War College Press, 2009. – 679 p.
28. Quester G. Conceptions of Nuclear Threshold Status // Security With Nuclear Weapons? Different Perspectives / ed. by R. Karp. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – P. 209-228.
29. Russett B. Questioning the Morality of Nuclear Deterrence // After the Cold War: An Acceptable Role for Nuclear Weapons? / ed. by C. Kegley and K. Schwab. – Boulder, CO: Westview Press, 1991. – P. 121-145.
30. Schelling T. The Legacy of Hiroshima: A Half-Century without Nuclear War. – Report from the Institute for Philosophy and Public Policy. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://journals.gmu.edu/PPPQ/article/viewFile/338/266>
31. Tannenwald N. The Nuclear Taboo: The United States and the Non-Use of Nuclear Weapons Since 1945. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 449 p.
32. Sokolski H. Best of Intentions: America’s Campaign Against Strategic Weapons Proliferation. – Westport, Conn.: Praeger, 2001. – 184 p.
33. Treaty of the Nonproliferation of Nuclear Weapons, March 5, 1970 // The American Atom. A Documentary History / Ed. by Williams R., Cantelon Ph. – Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press. – P.236-246. – 352 p.
34. Rust D. How We’ve Come to View the NPT: Three Pillars // Nuclear Rules, Not Just Rights: The NPT Reexamined / ed. H. Sokolski. – Arlington, VA: NPEC, 2017. – P. 37-101.
35. Щорічник СІПРІ 2015. – К.: Заповіт, 2016. – 658 с.
36. Carlson J. Nuclear Weapons: The State of Play/ J. Carlson, P. Hooton, J. Page/ Ed. by R. Thakur, G. Evans.- Canberra: Paragon, 2013.

37. Chakma B. *Pakistan's Nuclear Weapons*. – London-N.Y.: Routledge, 2009. – 190 p.
38. UN Security Council Resolution 1977: Nonproliferation. Published April 20, 2011. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.cfr.org/weapons-of-mass-destruction/un-security-council-resolution-1977-non-proliferation/p25238>
39. Kerr P. 2010 Non-Proliferation Treaty (NPT) Review Conference: Key Issues and Implementation / ed. P. Kerr , M. Nikitin, A. Woolf, J. Medalia. – Washington: CRS, 2010. – 29 p.
40. Gilinsky V. Another Gap in the NPT: How Israel and Others Get Outside Nuclear Help // *Nuclear Rules, Not Just Rights: The NPT Reexamined* / ed. H. Sokolski. – Arlington, VA: NPEC, 2017. – P.154-164.
41. IAEA Budget 2016. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.iaea.org/about/budget>
42. Megatons to Megawatts program concludes. – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.world-nuclear-news.org/ENF-Megatons-to-Megawatts-program-concludes-1112134.html>
43. The Global Nonproliferation Regime. Council on Foreign Affairs. June 25, 2013 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.cfr.org/nonproliferation-arms-control-and-disarmament/global-nuclear-nonproliferation-regime/p18984>
44. Thinking about the Unthinkable in a Highly Proliferated World. A Report of the CSIS International Security Program / C. Murdock, T. Karako, I. Williams, M. Dyer. – Lanham: Rowman @ Littlefield, 2016. – 88 p. [Electronic resource]. – Mode of access: https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/160725_Murdock_ThinkingAboutUnthinkable_Web.pdf
45. Bandow D. Let Them Make Nukes: The Case for «Friendly» Proliferation // *Foreign Affairs*. – June, 2016 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.foreignaffairs.com/articles/japan/2016-07-26/let-them-make-nukes>